

ДИТИНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРИНЦИП УЧАСТІ V. РИЗИК ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ

Наталя Миколаївна КРЕСТОВСЬКА,

*докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
морського права Національного університету
«Одеська морська академія»
<https://orcid.org/0000-0001-5562-8143>*

Право дитини на вільне висловлювання поглядів з усіх питань, що її торкаються, є одним з основоположних принципів Конвенції про права дитини (далі – КПД). З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства [1, ч. 2 ст. 12]. Стаття 12 КПД не тільки встановлює це конкретне право дитини, але, будучи одночасно принципом, має враховуватися під час тлумачення чи реалізації всіх інших прав. Водночас цей принцип є одним з тих, тлумачення, а ще більш імплементація якого є непростю справою. Саме цією обставиною було викликано видання Комітетом з прав дитини інтерпретаційного акта – Зауваження загального порядку № 12 «Право дитини бути вислуханою». Відповідно до тлумачення принципу участі дитини Зауваженням на держави-учасниці КПД «покладається строге зобов'язання вживати належних заходів для повного здійснення цього права всіма дітьми». Це зобов'язання включає два елементи, що передбачають: 1) забезпечення належних механізмів для з'ясування думок дитини з усіх питань, що її торкаються, і 2) приділення цим думкам належної уваги [2, п. 19].

В розвиток цих положень Зауваження загального порядку № 24 «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей» визначає, що «діти мають право бути заслуханими безпосередньо, а не лише через свого представника на всіх етапах процесу, починаючи з моменту контакту. Дитина має право зберігати мовчання, і не повинні робитись жодні негативні висновки, якщо діти вирішують не робити заяви» [3, п. 45].

На європейському рівні право дитини бути почутою встановлено Хартією основних прав ЄС [4, ч. 1 ст. 24], а щодо кримінального провадження – конкретизовано Директивою Європейського парламенту і Ради ЄС щодо процедурних гарантій дітей – підозрюваних чи обвинувачених в кримінальному процесі [5]. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей» ставить принцип участі дитини на перше місце серед усіх принципів юстиції щодо дітей, наголошуючи, що «слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає приділення належної уваги думці дітей з урахуванням їх зрілості та будь-яких труднощів спілкування, які вони можуть мати для того, щоб зробити цю участь ефективною [6, III.A.1].

Традиційно права дитини щодо участі у кримінальному провадженні розроблялись в першу чергу щодо підозрюваних та обвинувачених і були пов'язані з правом на справедливий суд [7, р. 232]. Зокрема, стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) розглядається в контексті правосуддя щодо дітей як така, що захищає право підозрюваної або обвинуваченої дитини на ефективну участь у кримінальному процесі, що, як мінімум, включає право на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, право бути почутими, право бути присутніми, і стежити за перебігом судового розгляду, а в організації судочинства слід враховувати вік, зрілість, інтелектуальні та емоційні властивості дитини.

В національному законодавстві теж по перевазі йдеться не стільки про забезпечення ефективної участі дитини у кримінальному провадженні, скільки про додаткові гарантії дотримання прав дитини, яка є підозрюваною або обвинуваченою у вчиненні кримінального правопорушення (обов'язкова участь захисника, участь батьків або інших законних представників неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого у слідчих (розшукових) діях, допиті неповнолітнього, який не досяг шістнадцятирічного віку, або визнаний розумово відсталим (статті 44, 227, 488-489, 491 КПК України), участь педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого неповнолітнього, який не досяг шістнадцятирічного віку або визнаний розумово відсталим (стаття 491 КПК України). Між тим участь дитини - потерпілого або свідка також є необхідною та важливою складовою кримінального провадження з кількох причин: для досягнення цілей кримінального судочинства, адже потерпіла дитина, рівно як і дитина-свідок можуть надати цінну інформацію щодо правопорушення та правопорушника; участь свідка чи потерпілого у відправі справедливого правосуддя, як вважається, сприяє зціленню від травми, нанесеної їм правопорушенням, і, нарешті, вона необхідна для відновлення та/або підтримки довіри суспільства до системи кримінального правосуддя. Відмітимо, що гарантування ефективної участі дітей - потерпілих та свідків – у кримінальному провадженні потребує удосконалення. Зокрема, це стосується врахування думок та поглядів дитини, доступності для дитини у контакті з законом правничої допомоги, зокрема, права вибору захисника.

Визнаючи участь дитини у кримінальному провадженні як компонент загального права дитини бути вислуханою та почутою, не можна, разом з тим, не побачити певних ризиків реалізації цього права дитиною – учасником кримінального провадження, будь-то підозрюваний чи обвинувачений, свідок або потерпілий. Ці ризики зумовлені самою природою кримінального провадження, яке є різновидом процесуального правового примусу. Очевидним, в першу чергу, є ризик вторинної віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком, внаслідок проведення неодноразових співбесід з нею слідчим, суддею чи освідування та отримання зразків для експертизи, а також внаслідок безпосередніх контактів з підозрюваним, обвинуваченим. Але й підозрюваний чи обвинувачений неповнолітній, як уявляється, зазнає травматизації психіки в ході кримінального провадження. До нього/неї, наприклад, можуть бути застосовані примусові за своєю природою і обмежувальні щодо прав і свобод

запобіжні заходи, хоча його /її ще не визнано винною в учиненні кримінального правопорушення (й, можливо, й не буде визнано).

Отже, постає питання про забезпечення балансу між цілями кримінального судочинства та цілями ювенальної кримінальної політики держави, з одного боку, між принципом участі дитини у розгляді та вирішенні її справи та принципом забезпечення найкращих інтересів дитини, зокрема, убезпеченням дитини від повторної травматизації в ході кримінального провадження. Зазначимо, що обидва принципи покладено в основу юстиції, дружньої до дитини, реформування якої передбачено проектом закону «Про юстицію, дружню до дитини» № 5617, що перебуває на розгляді парламенту.

Зокрема, проект закону «Про юстицію, дружню до дитини» містить такі положення щодо забезпечення участі дитини у кримінальному провадженні: «Кожна дитина у контакті із законом має право вільно висловлювати погляди з усіх питань, що її стосуються. Думці дитини приділяється належна увага, якщо дитина такого віку та рівня розвитку, що може її висловити»; «Кожна дитина має право на вільний доступ до усіх суб'єктів юстиції щодо дітей. Кожній дитині з урахуванням її віку та рівня розвитку гарантується право на отримання інформації про її права та обов'язки, на звернення до суду та суб'єктів юстиції щодо дітей безпосередньо або через представника чи законного представника, на оскарження рішень суб'єкта юстиції щодо дітей в адміністративному чи судовому порядку, на безоплатну правничу допомогу»; «Умовами проведення відновного примирення (медіації) є: 1) активна участь у медіації потерпілого та дитини у конфлікті з законом...» [8, чч. 4, 6 ст. 2, ч. 1 ст. 29]. Водночас задля запобігання психічної травматизації дитини сформульовано особливі вимоги щодо комунікації з дитиною у контакті з законом: «Поводження з дитиною у контакті з законом повинно відбуватися в умовах найсприятливішого для неї оточення із застосуванням спеціальних методик у відповідно обладнаних приміщеннях з урахуванням її віку, статі, фізичних та психологічних особливостей, потреб у психологічній, соціальній та правничій допомозі» [8, ч. 11 ст. 2].

Вказаний законопроект у сукупності з законопроектом «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини» № 5618 пропонують запобігання та подолання ризиків повторної травматизації дитини у контакті з законом наступними шляхами: спеціалізована підготовка фахівців юстиції щодо дітей [8, ст. 6]; соціально-психологічна реабілітація дитини у контакті з законом [8, розділ III]; можливість виведення дитини з кримінального провадження [8, розділ IV]; особливості проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітнім, який є потерпілим чи свідком [9, п. 25]. На останньому слід зупинитись детальніше. Законопроектом пропонується, щоби слідчі (розшукові) дії з неповнолітнім потерпілим чи свідком проводились у присутності законного представника, психолога та/або педагога і здійснювались в умовах, що мінімізують та не допускають повторного проведення слідчих дій. При проведенні слідчих (розшукових) дій з неповнолітнім потерпілим, свідком пропонується ставити особі, яка допитується, питання через психолога, використовувати спеціальні методики («Зелена кімната», «Барнахус» тощо). Слідчий, дізнавач, прокурор при допиті неповнолітнього потерпілого чи свідка має забезпечити повноту

з'ясування всіх необхідних питань з метою уникнення повторних або додаткових допитів і вправі провести додатковий допит лише у разі необхідності додаткового з'ясування обставин кримінального правопорушення чи перевірки нових обставин.

Варто підтримати пропоновані заходи щодо мінімізації спілкування дитини у контакті з законом з суб'єктами кримінального провадження та створення комфортних умов для її опитування, які відповідають в цій частині положенням міжнародних та європейських імперативних та рекомендаційних актів, зокрема, Керівним принципам ООН, що стосуються правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів [10, п. 29-31] та Лансаротській конвенції [11, ст. 35]. Утім слід відзначити, що проведення опитування потерпілої дитини чи дитини-свідка у присутності кількох осіб (слідчий, законний представник, психолог тощо) створює для дитини дискомфорт (одна дитина проти кількох дорослих, кожен з яких може ставити їй запитання), а відтак й ризик повторної травматизації. Як уявляється, більш комфортною для опитуваної дитини була би ситуація, коли таке опитування проводить одна спеціально для цілей такої слідчої дії підготовлена особа, тоді як інші зацікавлені учасники кримінального провадження спостерігають за опитуванням в режимі відеоконференції. Позитивний досвід такої організації опитування дитини-свідка насильства демонструє Республіка Молдова [12, ст. 110-1].

У підсумку зазначимо, що сьогодні на законопроектному рівні зроблено значний крок уперед в напрямку міжнародних та європейських стандартів поводження з дітьми у контакті з законом. Імплементация пропонованих законопроектів 5617 та 5618 правових інститутів дозволить значно знизити ризики повторної травматизації дитини у контакті з законом у зв'язку з участю у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Замечание общего порядка № 12 (2009), Право ребенка быть заслушанным, CRC/C/GC/12, 20 июля 2009 г. URL: <https://undocs.org/ru/CRC/C/GC/12>
3. Замечание общего порядка № 24 (2019), О правах ребенка в системе правосудия в отношении детей CRC/C/GC/24, 18 сентября 2019 г. URL: <https://undocs.org/ru/CRC/C/GC/24>
4. Хартия основных прав Европейского Союза: Торжественная прокламация (Ницца, 7 декабря 2000 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text
5. Directive (EU) 2016/800 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings, OJ L 132/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>
6. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
7. De Bondt, Wendy, and Heleen Lauwereys. Children's Rights and Child Participation in Criminal Proceedings. In: *The Governance of Criminal Justice in the European Union; Transnationalism, Localism and Public Participation in an Evolving Constitutional Order*/ edited by Ricardo Pereira et al. Edward Elgar, 2020. Pp. 232–68. doi:10.4337/9781788977296.00019.
8. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини. Реєстр. номер 5617 від 04.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

9. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини. Реєстр. номер 5618 від 04.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72138

10. Керівні принципи, що стосуються правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів: ухвалено резолюцією 2005/20 ЕКОСОП від 22 липня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text

11. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

12. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=128660&lang=ru#